

JACOBO VIDAL FRANQUET

~
Gènesi i agonies
de la catedral de Tortosa

Genesis and Agonies
of Tortosa Cathedral

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

[publicacions]
urv

GÈNESI I AGONIES
DE LA CATEDRAL DE TORTOSA

GENESIS AND AGONIES
OF TORTOSA CATHEDRAL

GÈNESI I AGONIES
DE LA CATEDRAL DE TORTOSA

GENESIS AND AGONIES
OF TORTOSA CATHEDRAL

Jacobo Vidal Franquet

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

[publicacions]
urv

ÍNDEX

*Gènesi i agonies
de la catedral de Tortosa*

9

*Genesis and Agonies
of Tortosa Cathedral*

99

GÈNESI I AGONIES
DE LA CATEDRAL DE TORTOSA

Aquest text és una reelaboració de la conferència inaugural de les 15enes Jornades IRCVM de Cultures Medievales, titulada «Injúries del temps i memòria dels homes. La conservació del patrimoni i la mutació dels monuments. El cas de la catedral de Tortosa» (18/05/2016). Vull agrair al professor Pere Beseran —que es va ocupar de la primera part d'aquella dissertació que ara sembla tan llunyana— la revisió que va fer del text definitiu. Ignasi Baiges, Joan Domenge i Manel Larrosa també han llegit l'original i n'han fet comentaris valuosos. De la col·laboració de tots quatre he aprofitat correccions, matisos, idees, frases i fins i tot el títol. Així mateix, agraeixo les gestions d'Antoni Conejo i la comprensió i flexibilitat dels editors, que han permès que el llibre vagi anotat i il·lustrat. L'estudi s'emmarca en el projecte de recerca PGC2018-094265-B-I00.

Pot sobtar que es dediqui una jornada de l'Institut de Recerca en Cultures Medievales a la seu de Tortosa. Però si ho pensem bé veurem que té molt de sentit. La catedral de l'Ebre és un edifici a la vegada exemplar i únic, prototípic i singular, amb un procés constructiu molt dilatat i amb unes restauracions que, els darrers decennis, li han canviat l'aspecte de manera substancial. A més, la documentació que s'hi refereix és molt rica però presenta buits informatius i dubtes d'interpretació que permeten la discussió acadèmica. Tot això converteix el monument tortosí en un interessantíssim objecte d'estudi.

CIUTAT I TERRITORI

L'interès ja comença pel context de la construcció, per les circumstàncies històriques que expliquen la simple possibilitat de la seva existència. Tortosa no ha estat sempre una petita ciutat de províncies que ni tan sols té trenta-cinc mil habitants, que està perduda al sud de Catalunya i on es fa cada dia més difícil arribar, sobretot en tren. A l'edat mitjana, i també en època moderna, era un dels punts clau de la Corona d'Aragó, per centralitat geogràfica, per pes demogràfic, per poder eclesiàstic i per potència política.

Tortosa era un municipi molt més gran que Barcelona pel que fa al terme general: la seva superfície, és a dir, el territori sobre el qual el Consell exercia control, equivalia aproximadament al que avui són el Baix Ebre i el Montsià. Cristòfol Despuig, en els *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557), diu que la ciutat «és tan poca al respecte del que deuria ser que no és casi res», però a l'hora d'analitzar la frase hem de tenir en compte el «respecte de», ja que es tractava de la tercera o quarta població del Principat pel que fa al nombre d'habitants, només per darrere de Barcelona i Perpinyà —que llavors no era França— i, se-

gons com fem els comptes, just per sobre o just per sota de Lleida. De fet, pràcticament tots els mapes demogràfics i llistes de població de la Catalunya medieval indiquen que era la quarta, però això és així perquè a la ciutat de l'Ebre només se li computen els habitants intramurs i no els del terme sencer. Llavors la situació canvia, i en aquest cas el territori és important per comprendre la dinàmica del nucli emmurallat.

Però, com insinua Despuig, si tenim en compte la seva potència territorial, el nucli urbà no era gairebé res: hauria pogut ser molt més. Tortosa era el pas de l'Ebre. Qui volia fer el camí terrestre entre València i Barcelona hi havia de passar i fer-hi nit gairebé necessàriament, ja que s'hi havia erigit l'únic pont que travessava el riu entre la desembocadura i Saragossa. Aquesta infraestructura —una passarel·la de fusta que se sustentava sobre barques, ja que les condicions del curs baix del riu no permetien fer un viaducte de pedra— no només facilitava el creuament del curs fluvial, sinó que a més afavoria el control sobre la navegació i el comerç. Abans del segle XIX, quan es desenvolupa el ferrocarril, el transport terrestre era molt feixuc i les vies aquàtiques eren les privilegiades en el transport

mercantil i de persones. Per tant, Tortosa podia controlar i taxar el que baixava pel riu cap a la Mediterrània —el forment, la fusta, la llana...—, i també podia controlar i taxar tot el que pujava pel riu des del mar cap a l'Aragó.¹ Només dos exemples perquè entenguem la rellevància de la navegació fluvial: per evitar que el blat aragonès passés per Tortosa i fos controlat pel Consell, Barcelona va haver de comprar la baronia de Flix entre 1398 i 1400, fer una carretera entre Flix i l'Hospitalet de l'Infant i construir un port a Guardamar per poder transportar el gra fins a la Ciutat Comtal. Sens dubte, una gran complicació. Quan quaranta anys més tard (1440) la ciutat de l'Ebre es va posar a construir l'assut, que estava projectat des d'un segle abans, els mercaders de Saragossa s'hi van oposar frontalment, ja que consideraven —i ho feien amb raó— que l'estructura podia representar un obstacle per a la navegació i, en conseqüència, per als seus negocis —una altra gran complicació, doncs.²

1 F. Vilella, *La «lleuda» de Tortosa en el siglo xv*, Tortosa, Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre, 2007.

2 M. T. Ferrer i Mallol, «Flix, un port fluvial blader per a Barcelona. La compra de la baronia de Flix i la Palma l'any 1400», *Acta Historica et Archæologica Mediævalia*, 23-24, 2002-2003, p. 465-507;

Podem dir en conseqüència que la Tortosa baix-medieval era un gran municipi amb una àmplia capacitat de control sobre el territori, els viatgers, les mercaderies i el transport en general. També era el centre d'una de les vegueries en què el poder reial havia dividit l'administració del Principat, una vegueria que equivalia aproximadament al que avui són les Terres de l'Ebre. Però sobretot, i això és especialment important per al que s'explica en aquest llibre, Tortosa era el cap del bisbat més extens i un dels més poderosos de la Corona d'Aragó, una mitra que ocupava territoris dels tres estats peninsulars de la Corona, des de Maials, al nord (comarca del Segrià), fins a Almenara, al sud (a la Plana Baixa), i des del mar, a l'est, fins a entrar a l'Aragó (comarca del Matarranya), a l'oest.

La rellevància d'aquesta realitat geogràfica era conscientment viscuda en el passat. Podem tornar a Despuig i veure com ho expressava a mitjan segle XVI:

[Tortosa] té la diòcesis tan estesa que és de llargària de 30 llegües catalanes o més, perquè comença en una vila

---

J. Vidal, *La construcció de l'assut de Xerta-Tivenys (Tortosa) a la baixa edat mitjana*, Benicarló, Onada Edicions, 2006.

que es diu Maials, a dos llegües de Segre, i arriba fins Almenara, cinc llegües de València, i també entra en Aragó. I en cada un d'estos regnes de la Corona té pròpies baronies amb plena jurisdicció.³

Entre 1955 i 1961 algunes parròquies van passar al bisbat de Lleida, unes altres a l'arquebisbat de Saragossa i el gruix més gran del tros valencià va passar a conformar el nou bisbat de Sogorb-Castelló. Amb tot, el territori que resta de la diòcesi original, poc més de la meitat, continua sent no tan sols més gran que moltes altres mitres, sinó més que tres comunitats autònomes espanyoles: la Rioja, Cantàbria i les Balears. El bisbat, doncs, era immens, sobretot si tenim en compte les dimensions relatives del món medieval.

Aquesta enorme extensió territorial, les grans rendes eclesiàstiques vinculades a la mitra, així com el poder del municipi tortosí, que gairebé sempre va contribuir amb liberalitat en la construcció del temple,⁴

³ C. Despuig, *Los Colloquis de la insigne ciutat de Tortosa*, ed. de J. Solervicens i E. Querol, Barcelona, PAMSA, 2011 [1557], p. 55.

⁴ J. Vidal, *Les obres de la ciutat*, Barcelona, PAMSA, 2008.

expliquen l'existència d'una catedral i un palau episcopal difícils d'entendre en un context provincial o, dit pejorativament, provincià. Si Tortosa és avui, potser, una ciutat empetitida i de segona..., quan es van aixecar aquests monuments era sens dubte un nucli urbà dinàmic i potent que dominava un terme general extens, que influïa en l'ampli territori episcopal i que creixia en el marc d'un país que també era dinàmic i potent i que al seu torn creixia, influïa i s'expandia per la Mediterrània. En fi, el gloriós passat medieval.

EL PODER DE L'ESGLÉSIA PREN FORMA

En el context expansiu de la Catalunya cristiana, la taifa de Tortosa va ser conquerida pel comte de Barcelona Ramon Berenguer IV i els seus aliats el 1148. Deu anys després, el 1158, s'iniciaven les obres d'una catedral que es va obrir al culte després de dos decennis de treballar-hi (1178), encara que aquesta consagració no implica de cap de les maneres un acabament total de la fàbrica, cosa que és impensable; de fet, a la dècada de 1330 encara s'estaven fent capelles a la catedral romàni-

ca, ja d'acord amb els paràmetres de la nova arquitectura gòtica.⁵

Aquesta primera catedral de la postreconquesta la podem qualificar com a romànica, malgrat que en realitat no sabem com era. Contràriament al que es va fer a les altres ciutats catalanes conquerides a les dècades de 1130-1140, és a dir, Tarragona i Lleida, a Tortosa es van construir dues catedrals: una es va començar al segle XII i l'altra, al XIV, i per tant la del segle XII ha desaparegut. Tarragona i Lleida només van tenir forces per fer-ne una. En canvi, Tortosa en va poder construir dues. Posant cometes i mirant de fer els ulls grossos al contingut estilístic dels mots, podríem dir que Tarragona i Lleida van iniciar les seves catedrals en «romànic» —és a dir, van començar-les a la dotzena centúria i els primers anys de la tretzena, respectivament— i les van acabar en gòtic, mentre que Tortosa va fer-ne una de romànica i després la va substituir per una de gòtica.

5 Per al procés constructiu de la catedral a l'edat mitjana, vegeu V. Almuni, *La catedral de Tortosa als segles del gòtic*, Benicarló, Onada Edicions, 2007. He mirat de completar-ne el panorama en diversos treballs, entre els quals J. Vidal, «La catedral tardogòtica de Tortosa», 1514. *Arquitectos tardogóticos en la encrucijada*, Sevilla, Universidad de Sevilla, 2016, p. 137-150.

Ara bé, si a la ciutat de l'Ebre es van aixecar dos temples, probablement això —a banda de la potència del bisbat i del municipi, que no es posen en dubte— també ho pot explicar el fet que la primera església tortosina no tingués les característiques monumentals de la Seu Vella de Lleida i de la catedral de Tarragona.

Com era aquest temple primitiu? No ho sabem, ho acabo de dir. Darrerament s'han proposat diverses opcions per a la seva planta, però sense que cap presa de posició teòrica les acompanyi.⁶ En tot cas, aquestes hipòtesis s'han hagut de presentar —i caldrà justificar-les algun dia, o elegir-ne alguna i justificar-la— a partir d'un canvi en la ubicació de la seu romànica, ja que a Tortosa es va pensar durant moltes generacions que es trobava als peus del temple gòtic, amb una orientació N-S, i no en el mateix indret en què es va aixecar l'obra nova,

6 J. Lluís *et al.*, «La reconstrucción de un palimpsesto románico mediante técnicas no destructivas», *Informes de la Construcción*, 66, 2014. Vegeu també la hipòtesi de M. Grimaldi, «Catedral de Santa Maria», *Enciclopèdia del Romànic a Catalunya. Tarragona*, Aguilar de Campoo, Fundación Santa María la Real, 2014, p. 188-194. D'aquesta autora encara no m'ha estat possible consultar *The lost Romanesque cathedral of Tortosa, 1148-1703: architecture, sculpture and sumptuary arts*, tesi doctoral inèdita, Londres, Courtauld Institute of Art, 2017.